

A nomád tükrök az 5–6. századi Kárpát-medencében

2025

OTDK dolgozat

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	2
Kutatástörténet.....	2
Tipológia.....	4
A nomád típus elterjedése a Kárpát-medencében.....	6
A tükrök elhelyezkedése a sírokban.....	7
A tükrök és kísérőleleteik.....	8
A tükrök funkciójának kérdésköre.....	9
A nomád tükrök használata és előfordulása az avar korban.....	11
Összegzés.....	12
Katalógus.....	14
Bibliográfia.....	36

Bevezetés

„Nomád”¹ típusú tükröknek nevezzük azon kerek, rézötvözetből készült tükröket, melyek jellemzője a bordázott mintákkal díszített és függesztőfülrel ellátott hátlap. A függesztőfül, ami félkörívesen emelkedik ki a tükör a közepén, egy olyan formai megoldás, ami már a Kr. e. 1. évezredre általánossá válik Közép-Ázsiában és Kínában. Az első darabok a steppén először a Kr. e. 6. században jelenik meg a szkíták körében, de a görög mintára készült nyeles tükrök gyorsan kiszorították őket. A függesztőfül újra a 4. században nyer teret a steppén a szarmata tükrök Mošary típusának elterjedésével.

A „nomád” típus a 2–3. században alakult ki a Volga alsó folyásánál, majd a 4–5. századra széleskörben elterjedt, ezen belül a Kárpát-medencében is. A típus kutatása hosszú múltra tekint vissza, az évek során több, a Kárpát-medencére is fókuszáló gyűjtés és elemzés is született. Bár használatuk tetőfoka az 5. századra tehető, kisebb példányszámban jelen vannak a 6. századi soros temetőkben is. Dolgozatom célja az ezen két korszakhoz tartozó leletek összegyűjtése, katalógusba foglalása és térképre vetítése, majd a bekövetkezett változások vizsgálata, tipológia, elterjedés és funkció tekintetében.

Bár mind a magyarországi, mind a nemzetközi kutatás körében sokan foglalkoztak a „nomád” tükrök témakörével, fontosnak tartom a téma újbóli áttekintését, részben a tárgytypus mennyiségének fokozatos növekedéséből, és az új leletegyüttesek előkerüléséből kifolyólag, részben pedig azért, mert az eddigi munkákban a kontextus, és ezáltal a funkció vizsgálata nem kapott akkora szerepet.

1. Kutatástörténet

A „nomád” tükrökkel elsőként Paul Rau foglalkozott 1926-ban. Munkájában a dél-orosz területeken előforduló bronztükrök fejlődését követte végig, egy fokozatos átalakulást felvázolva a szkíta tükröktől kezdve, a szarmata tükrökön keresztül az úgynevezett nomád típusig (RAU 1926, 90–96).

1956-ban jelent meg Joachim Werner, a kutatás szempontjából alapvető, gyűjtése és elemzése. Az ő nevéhez fűződik a „nomád” tükrök tipologizálása, mely során, a díszítést alapul véve, négy típust különített el: a Čmi-Brigetio típust, amit a két, a függesztőfül körül és a perem

¹ A „nomád” jelző már a tárgytypus kutatásának kezdetén ráragadt, keleti eredetének és az elterjedését megindító lovasnomád népcsoportoknak köszönhetően. Ez a jelző megtévesztő, és nem reprezentálja megfelelően, hogy a tárgytypus használata széleskörben elterjedt a késő antik, illetve germán lakosság körében. Az újabban a témával foglalkozó munkák esetében már megfigyelhető a jelzőtől való elfordulás, és dolgozatomban is a „nomád” típus csupán tipológiai fogalom.

szélén futó koncentrikus bordák közötti sugaras mintázat jellemez, a Berezovka típust, amely esetében a díszítés két koncentrikus mezőbe rendeződik, a Karpovka-St. Sulpice típust, melyet általában 1–7 koncentrikus kör díszít, és végül a Balta-Krainburg típust, avagy a csillag mintázatú tükröket (WERNER 1956, 21–23). Werner munkájában hangsúlyozta, hogy ezek a tárgyak kizárólag női mellékletek, a velük eltemetett egyénekre jellemző a koponyatorzítás, illetve a tükröket az esetek nagyrésztében összetörve helyezik a sírokba. Ezáltal feltételezte a lelettípus kettős funkcióját: egyszerre szolgálhattak toaleteszközként és mágikus tárgyként, aminek, mivel magában hordozta tulajdonosa „lenyomatát”, halálával meg kellett semmisülnie (WERNER 1956, 23–24).

Bodo Anke 1998-ban gyűjtötte össze az újabb leleteket, elsősorban Európa területére fókuszálva, és kiegészítette a weneri tipológiát két új típussal: azon tükrökkel, melyek sugaras díszítését nem határolják koncentrikus bordák, és a ritka, díszítetlen darabokkal (ANKE 1998, 27, 28).

A magyarországi kutatásban Kovrig Ilona több publikációban is foglalkozott az 5. századi tükrökkel. Csatlakozott ahhoz a véleményhez, miszerint a tükrök kettős, praktikus és a hiedelemvilághoz fűződő funkcióval is rendelkezhetnek, itt kiemelte, hogy értelmezhetjük őket nap- és holdszimbólumként, illetve, hogy a sámáni öltözet részét is gyakran képezik (KOVRIK 1959, 222). Ezen túl foglalkozott velük, mint az ezüstlemez fibulás női sírok körének gyakori mellékletei.

1993-ban Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria, a népvándorláskori tükrök vizsgálata során, egészítette ki a Kárpát-medencei darabok katalógusát, majd sírban elfoglalt helyük és kísérőleleteik alapján elemezték őket, kitérve a tükörtörés formáira (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 14).

Volker Bierbrauer a Castel Bolognese-i női sír vizsgálata során kidolgozta a Duna-vidéki keleti germán női sírok tipokronológiáját, melyben a tükröket is szempontként tüntette fel (BIERBRAUER 1991, 555, Abb.4).

Radu Harhoiu *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien* című munkájában összegyűjtötte és röviden elemezte a Románia területén előkerült, a „nomád” típusba tartozó tükröket (HARHOIU 1997, 138–139).

Kiemelendő még Szabó Ágnes *„A tükör a nő lelke” Koranépvándorlás kori nomád tükrök a Kárpát-medencében* címmel íródott mesterszakos szakdolgozata. Itt a leletek gyűjtése mellett a tükrök kultúrtörténeti jelentősége és a viseletben betöltött szerepe volt a kutatás fő szempontja (SZABÓ 2009).²

² Köszönettel tartozom Szabó Ágnesnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta szakdolgozatát.

A gepida kontextusban előkerült darabokat Csallány Dezső gyűjtötte össze az 1961-ben publikált gepida korpuszban (CSALLÁNY 1961, 394).

Fontos mérföldkő a nomád típusú tükrök kutatását illetően Mozgai Viktória és munkatársai új kutatása, mely során anyagi összetétel szempontjából vizsgáltak tükröket Maglód, Üllő, Csongrád és Tiszaug lelőhelyekről. Ennek jelentőségét az adja, hogy a tükrök anyagával kapcsolatban nem voltak pontos információink, a leírásokban általában fehérfémként vagy tükörfémként hivatkoztak rájuk. Archeometriai módszerek használatával bebizonyosodott, hogy a tükrök pontos összetétele leletenként eltérő, de magas óntartalmú bronzból készültek, ami segítette a tükörfelület felpolírozását (MOZGAI et al. 2024).³

2. Tipológia

A „nomád” tükrök tipologizálása J. Werner nevéhez fűződik, aki, mint azt a kutatástörténet fejezetben már említettem, négy csoportot különített el a leletek között: ezek a Čmi-Brigetio, Berezovka, Balta-Krainburg és Karpovka-St. Sulpice típusú tükrök. Ezt a tipológiai rendszert vette át, és egészítette ki Bodo Anke saját, főként tipológia fókuszú munkájában, melyben elhatárolódott a „nomád” jelzőtől, és mint népvándorláskori függesztőfüles tükrök osztályozta a tárgyakat. Az ő szempontrendszere több ponton eltér a werneritől, mint az említett sugaras, de koncentrikus körökkel nem díszített darabok, és a díszítetlen darabok⁴ beemelése a tipológiai osztályok közé.

2. 1. A Čmi-Brigetio típusú tükrök

Azon tükrök, melyeket két koncentrikus bordaívvel, és köztük plasztikus sugarakkal díszítettek, már az Alsó-Volga-vidék Kr. u. 1. századi szarmata leletanyagában feltűntek, csupán nyéllel ellátott, és nem függesztőfüles formában. A függesztőfüles darabokon a késő 2.–kora 3. században tűnik fel a Kaukázus, a Volga és Tanaisz területén ez a mintázat. Az Észak-Kaukázusban ez a motívum megjelenik olyan tükrökön is, melyek egyszerre rendelkeznek nyéllel és függesztőfülrel is. A Čmi-Brigetio típus a 4. században vált uralkodóvá Kelet-Európa területén, majd a népvándorláskorban Közép-Európa legelterjedtebb típusává is vált (ANKE 1998, 18). A kárpát-medencei „nomád” darabok is túlnyomórészt idetartoznak. Ebbe a

³ Ezúton szeretném megköszönni Mozgai Viktóriának, hogy felhasználhattam a kutatás eredményeit.

⁴ A díszítetlen darabok nem képezik dolgozatom részét, tekintve, hogy Anke gyűjtése főleg szarmata, függesztőfül nélküli darabokat tartalmaz. A kárpát-medencei leletanyagban nincsenek teljes biztonsággal díszítetlennek mondható leletek, az olyan kisméretű töredékek, mint a Burganae-i, vagy a Szentcsanak-állapotukból eredően nem sorolhatók tipológiai csoportokba.

kategóriába soroltam azon tükröket is, melyeket Anke elkülönítve, Werner pedig részben a Berezovka típusba sorolva tárgyal. Ezek azon tükrök, melyek szintén sugaras díszítésűek, de a függesztőfűl körül, illetve a perem szélén nem rendelkeznek bordaívvel. Ez a fajta díszítés viszonylag ritkán jelenik meg a leletanyagban, és csak a Közép-Duna-vidékre jellemző, a steppén kizárólag a nyeles tükrökön van jelen (ANKE 1998, 27). Ilyen darab például a Balatonhídvégi tükör (Kat.1., I: 1. tábla), mely enyhén konkáv felületével, és külön díszített peremével erős keleti jegyeket hordoz magán (ANKE 1998, 27), illetve a Viminacium-burdelji 38. sír tükre (Kat. 61., XIV: 3. tábla) is. Viminacium esetén, mely nem szórványlelet a temető másik (szintén Čmi-Brigetio típusú) tükröt tartalmazó sírjával szinte teljesen megegyezik a rítusa, illetve mellékletei, így nem tartom indokoltnak a két típus elválasztását.

2. 2. A Berezovka-Carnuntum típusú tükrök

A Berezovka-Carnuntum típus az eredeti weneri tipológiában jelentősen tágabb határokkal bírt, fő ismertető jele az, hogy nem egy, mint a Čmi-Brigetio típus esetében, hanem két díszített zónával rendelkezik (WERNER 1956, 22). A típus magába foglalta a mödlingi 2. sír (Kat. 36., XIX: 1a–b. tábla) tükrét is, melyet keresztalakban díszítenek plasztikus bordadíszek. Ezt a lelőhelyet kiemelttem a csoportból, ugyanis díszítésének nincs párhuzama, és jelentősen eltér a Berezovka-Carnuntum típus a két koncentrikus sávban elhelyezett küllősoron alapuló fogalmától. Míg a Čmi-Brigetio típus esetében, részben a leletek mennyiségéből fakadóan, viszonylag változatos temetkezési szokásokat és mellékletek fedezhetünk fel, addig a Berezovka-Carnuntum típus szorosan összefügg az olyan diadémot is tartalmazó női sírokkal, melyben az ilyen típusú tükröket épen helyezik az elhunyt mellé (ANKE 1998, 24). Ilyen, kifejezetten gazdag sírt ismerünk Csornáról (Kat. 9., XVI: 4. tábla), de a névadó Berezovka is egy hasonló diadémós női sírt jelöl (ANKE 1998, 25). Viszont a többi ilyen típusú tükör, melyet a Kárpát-medencéből ismerünk, mind szórványlelet, mely későrómai erődökhöz kapcsolódik (Carnuntum (Kat. 7., XVI: 2–3. tábla) és Burganae (Kat. 6a, XVI: 1. tábla) és lelőköörülményeik, kontextusuk ismeretlen.

2. 3. A Balta-Krainburg típusú tükrök

Ez a típus viszonylag ritka a Kárpát-medencében, bár Werner tipológiai felosztása szerint ez a típus kifejezetten kései, és az észak-kaukázusi leletanyagban fordul elő, ezt az azóta megsokszorozódott leletanyag megcáfolta (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 15). A csillagdíszes tükröknek nincs párhuzama a keleti (például kínai) leletanyagban, így nagy valószínűséggel a kialakulása is a Kaukázus területére tehető (ANKE 1998, 25). Ebből a típusból csupán két

példányt ismerünk az 5–6. századból, a névadó kranji temetőből származó darabot (XVII: 1. tábla), illetve a biharit (Kat. 4. XVII: 2. tábla), amely valószínűleg gepida környezetből származó teleplelet. A Balta-Krainburg típus egészen a középkorig fennmaradt a Kaukázusban, és a Kárpát-medencében a csökmői avar temetőből is ismert egy példány (LŐRINCZY 2015, 175).

2.4 Egyéb díszítések

Ebbe a csoportba sorolom azokat a tükröket, melyek nem illeszthetők egyértelműen az említett tipológiai csoportokba. A Hrtkovci vranjai tükör (Kat. 19, XVIII: 2. tábla) esetében a két bordadisz határolta sávban hullámvonal fut végig, és ehhez hasonló a tiszaföldvári lelet (Kat. 52., XIX: 3. tábla) kialakítása is, ahol a leíró cikk-cakk mintát említ a tükör díszítéseként (CSEH 2005, 35). Szintén bizonyos szempontból kivételt képez a Magyarország ismeretlen lelőhely néven ismert töredékes darab (Kat. 63.) is, ahol eltérve a Čmi-Brigetio típus ismérveitől, a küllők túlnyúlnak a két koncentrikus bordán a függesztőfél felé.

3. A nomád típus elterjedése a Kárpát-medencében

A nomád típus térképre vetítése során, a vizsgált 5. század és a gepida soros temetőkből származó leletek csoportosulása elsősorban az Alföldön, illetve a Felső-Tisza-vidéken volt megfigyelhető (1. térkép). Ezek az előfordulások szinte kivétel nélkül követik a folyók vonalát, és jelentős csoportosulás körvonalazódott a Tisza-Körös-Maros vidékén, amely 11 lelőhelyet foglalt magába. Tipológiai szempontból ezek a tükrök döntően a Čmi-Brigetio típusba tartoznak, 6 lelettel, ezenkívül ismerünk innen egy egyedi díszítésű tükröt, Tiszaföldvár-Érhalom cikk-cakk díszes darabját, illetve mindhárom díszítetlen darab is ezen a területen került elő. Innen ismerünk jelentős, az 5. századhoz is kapcsolható temetőket, mint Csongrád-Kenderföldek, de fontos kiemelni, hogy a gepida korszak alföldi soros temetői is erre a területre koncentrálnak, elsősorban Hódmezővásárhely és Szentes környékére, kiemelve ezt a térséget a tükrök vizsgálata során is.

A Felső-Tisza-vidéken kialakult gócpont szintén 11 tükrös lelőhelyet foglal magába, ezek kivétel nélkül a Čmi-Brigetio típusba tartoznak. Azon tükrök, melyek nem illeszthetők a két csoportba, szintén a főbb természetes adottságokat követik: a folyók mellett helyezkednek el, vagy tájegységek (hegységek, dombságok és az alföldi területek) találkozásánál.

A Dunántúlon nincsenek olyan jellegzetes csoportosulások, mint az Alföld esetében. Ami általában igaz erre a területre, hogy az innen ismert tükrök, amennyiben nem szórványok, gyakran kerülnek elő későrómai temetőkből (pl.: Pilismarót (Kat. 42., X: 3. tábla, XIX: 2.

tábla), Szabadbattyán (Kat. 45–46., XII: 1–2. tábla) Szekszárd (Kat. 48.) illetve római erődítmények közeléből (pl.: Brigetio (Kat. 6., II: 2. tábla), Viminacium (Kat. 60–61., XVI: 2–3. tábla). Tipológiai szempontból érdemes megemlíteni, hogy bár alapvetően ezen a területen is a Čmi-Brigetio típus dominál, a Berezovka típus összes előfordulása innen ismert, az északkeleti térségre koncentrálódva.

Szintén fontos megjegyezni, hogy például a Felső-Tisza-vidéken kialakult csoport egybeesik az ezüstlemez fibulás női sírok Kárpát-medencei előfordulásával, melyek esetében jellegzetes melléklet a tükör.

4. A tükrök elhelyezkedése a sírokban

A sírban elfoglalt hely vizsgálatában nehézséget jelent a Kárpát-medencei leletanyag esetében, hogy a tükrök egy része szórványként került elő. Ide sorolható a Muhi-Kocsmadomb lelőhelyről ismert töredékes lelet (Kat. 37., IX: 3. tábla), amely két urnasír közül került elő, vagy a burganae-i limestáborban talált töredékek (Kat. 7, XV: 1. tábla). Szintén gyakori jelenség, hogy az adott lelet ajándékként került a múzeumi gyűjteménybe, mely esetben a lelőköörülmények gyakran ismeretlenek, és abban sem lehetünk biztosak, hogy az együtt lévő tárgyak biztosan egy kontextusból származnak-e.

Azon esetekben, ahol a tükrök helyét ismerjük, az alábbi tendenciák figyelhetők meg: a leggyakoribb, hogy a tükrök a medence, vagy a derék környékén kerülnek elő. Ez mindkét korszakban megfigyelhető, az 5. századi sírok közül ilyen a Csongrád-Kenderföldek lelőhelyről ismert 94. sír (Kat. 9., II: 3. tábla), Laa a.d. Thaya (Kat. 29., VII: 3. tábla), Mödling és Tiszapalkonya-Hőerőmű (Kat. 56., XIII: 1. tábla). A gepida soros temetők korszakában ez a szokás jelenik meg Hódmezővásárhely-Gorzsa 11. sírja (Kat. 18., V: 2. tábla) és Hódmezővásárhely-Kishomok 11. sírja (Kat. 19.) esetében is.

A medencét követően a leggyakrabban a karok és a kezek közelében helyezték el a tükröket, általában a bal oldalon. Itt került elő a Hrtkovci vranjai tükör, a mezőkövesd-mocsolyási (Kat. 35., IX: 1. tábla) a tiszaföldvár-érhalmi és a Tiszalök-Árpád utcai (Kat. 55., XII: 4. tábla) darab. A viminacium-burdelj-i temető esetében, ahol a 29. és a 38. sír leletanyagában is ismerünk tükröt, ugyanúgy a bal kéz mellett fordult elő, a 38. sír esetében, egy másik szépségápoláshoz köthető lelet, egy kétsoros agancsfésű mellett.

Legritkábban a lábak mellett fordul elő a tárgytypus, az érdengelegi lelőhely (Kat. 12., IV: 2. tábla) esetében a lábfejnél, Kapolcson a bal térdnél (Kat. 23., VI: 1. tábla). Ez a szokás figyelhető meg a Szabadbattyán-Mária telepi 16. és a Pilismarót-Öreges dűlői 19. sírnál is. Ennek érdekessége, hogy mindkét esetben késő római alapokon folytatott temetőkről van szó,

és mindkét gyermeket épített, kőlapos illetve téglasírokba temették (BARKÓCZI–SALAMON 1974/75, 93; KOVRIG 1959, 210).

A legkülönlegesebb előfordulási helyzetet a tiszaugi gepida temetőből ismerjük (Kat. 58., XIII: 2. tábla). Az itt feltárt 310. sírban egy kislány mellkasán került elő egy tükör negyede, egy egyértelműen amulett funkcióban megjelenő átfúrt római bronzéremhez tapadva. Ezek a tárgyak az elhunyt gyöngy nyakláncával egy vonalban voltak, így feltételezhetően erre fűzték fel őket.⁵

Az elhelyezés alapján azt figyelhetjük meg, hogy igyekeztek biztosítani a tükrök elérhetőségét, hogy az elhunyt keze ügyében lehessen, vagy a medencén való elhelyezés esetében feltételezhetjük, viseleti helyzetben jelennek meg, ugyanis a függesztőfűl által felfűzhatték őket övükre. A függesztőfüllel nem rendelkező, de a medencénél előkerülő kishomoki leletet pedig valamilyen felfüggeszthető zacskóban tárolhatták. Amennyiben a tükrök viszonylag távol esnek az elhunyttól, elképzelhető, hogy szerves anyagból készült ládikába, vagy dobozba helyezték őket.

5. A tükrök és kísérőleleteik

A tükröket is tartalmazó női sírok leletanyagával kapcsolatban már több kutató is kiemelte, hogy bizonyos kísérőleletek, mint a lemezes fibulák vagy az ékvéses csatok igen gyakran fordulnak elő (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 19; KOVRIG 1951, 114). Ez a fajta egységesség nem csupán a Kárpát-medencében jelenik meg, bizonyos leletkombinációk, például a poliédergombos fülbevalókkal való előfordulás a keleti anyagban is jellemző (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 19).

A tükrös leletgyűttesek igen gyakori leletei az ezüstlemezes fibulák. Az ilyen fibulákkal eltemetett nők általában magányos temetkezései nemcsak a Kárpát-medencében vannak jelen, hanem egészen Nyugat-Európáig elterjedtek (KOVRIG 1951, 114). Ezen fibulatípus jó keltező, ugyanis mind méretben, mind díszítésében jelentős változásokon ment keresztül az 5. század során. A korábbi darabok viszonylag kisméretűek (12,7–15,7 cm), és egyes példányokon megjelennek a polikróm ötvösművészet jellemzői. Ide sorolhatjuk például az Untersiebenbrunni női sír kőbetétekkel díszített fibuláját, de az ugyanúgy innen ismert kisméretű ezüstlemezes példányok is ebbe a korai horizontba tartoznak (BIERBRAUER 1992, 265). Az 5. század közepén, illetve második felében az ezüstlemezes fibulák jelentősen megnőnek, fejlemük gyakran végződik stilizált madárfejben, vagy bimbóra hasonlító

⁵ B. Tóth Ágnes 2024-es szóbeli közlése alapján.

gombban. Ennek a horizontnak a része többek között a tiszalöki, mádi, illetve Mezőkövesd-mocsolyási temetkezés. A fibulák mellett előforduló csatok is jelentős változásokon mennek keresztül, az 5. század közepére tehető sírokból ismerünk hasonló sokszöges testű, ékvéssett csatokat, melyeket gyakran díszít spirálmotívum, míg korábban a négyszögletes, lemezes darabok jellemzők (BIERBRAUER 1992, 266).

A tükrös sírok szinte mindegyikében megjelennek a fülbevalók, melyek szinte kivétel nélkül a poliédergombos típusba tartoznak. Ez az ékszertípus az 5. század elején jelenik Pannoniában, és késő antik gyökerekre tekint vissza (MIHÁLCZI-PÁLFI 2018, 31). A vizsgált női sírokból egyaránt jelen van tömör, általában ezüstdől vagy bronzból készült változat, például Kővágószőlős, vagy Pilismarót-Öreges dőlő esetében, illetve az áttört, szinte csak kizárólag aranyból készült, üveg-vagy féldrágakő betétekkel díszített típus, melyet Kápolcs, Mezőkövesd-Mocsolyás, vagy Mészla (Kat. 37, IX: 2. tábla) esetében ismerünk.

6. A tükrök funkciójának kérdésköre

A tükrök funkciójának meghatározása során két szerepkör válik ki az ezzel foglalkozó irodalomban: a tárgy praktikus funkciójából fakadó szerep, mint a piperekészlet része, ezt alátámasztja a gyakori előkerülés egyéb piperetárgyakkal (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 19), illetve a tükörtörés elterjedt szokása, ami rávilágít a tárgy kultikus szerepére. A tükörtörés már a szarmata kontextusban előkerülő tükrök esetében is elterjedt (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 16), de a nomád típusú darabok esetében különösen meghatározó. A tükörtörésnek több formáját ismerjük, ilyen a rongálás (ez esetben a tükör, bár nem darabjaira törve kerül elő, olyan sérüléseket szenved, mint például a nagyváradi darab (Kat. 43., X: 1. tábla) esetében a letört függesztőfűl), a teljes összetörés, illetve amikor csupán egy töredéket helyeznek a sírba (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 16). Amennyiben térképre vetítjük a tükörtörés formáit, elmondható, hogy akár egy régió (például a Felső-Tisza-vidéki koncentráció esetén) belül is alkalmazzák ugyanúgy a teljes összetört tükör és a töredékek sírba helyezését is. A szokás nemcsak a magányos, jó módú női sírok esetében meghatározó, hanem a Dunántúl késő antik temetőiben is elterjed. Így nem különíthetünk el, a tükörtörést gyakorló közösségeket, ugyanis a jelenség a Kárpát-medence teljes egészében meghatározó volt. A törés céljáról több elképzelés is született, azon az alapon, hogy a tükör, mivel megőrzi tulajdonosa arcát, ezért egy egységet képez vele, így a halál bekövetkeztével vagy elveszti funkcióját, és ezért semmisítik meg, vagy, a törés szükséges a tükör mágikus erejének felszabadításához, ami védelmezheti vagy szabadon engedheti a halott „lenyomatát” (WERNER 1956, 22; ANKE 1998, 31).

Árnyalja a tükrök funkciójáról kialakult képet a pipereeszközök megléte a tükrös sírok egy részében, ugyanis ez rámutat a tárgyak mindennapi funkciójára. Teljes piperekészletet ismerünk az untersiebenbrunni női sírból (Kat. 60, XIII: 3. tábla), ez egy fog- vagy körömpiszkálóból, egy csipeszből és egy fülkanálból állt (NOWOTNY 2022, 140). Szintén teljes piperekészletet ismerünk Szekszárd-Palánk 11. sírjából, viszont ennek pontos tartalmáról nem áll rendelkezésünkre információ, csupán annyi, hogy ezüstből készült, és az elhunyt övére függeszthették fel (SALAMON 1968, 3). Viszont a kozmetikai eszközöket nem csak készletben ismerjük, előfordul, hogy a sírba csak egy csipeszt helyeznek, például Hrtkovci Vranja, Szob (Kat. 52.) vagy Miszla esetében, illetve Hódmezővásárhely-Gorzsán egy szűrőkanál jelent meg a tükör társaságában. A pipereeszközökkel való előfordulás nem vesz el a tükrök jól érzékelhető rituális szerepéből, csupán rámutat a komplexitásukra, miszerint elhunyt életében betöltött, lehet, hogy csupán praktikus funkciójuk ellenére, a sírokban mégis egy egyértelmű rituális funkcióval is bírnak.

A tükrök nem csak a női sírok, hanem a gyermektemetkezések mellékleteiként is megjelennek. Ilyen Barabás-Bagolyvár (Kat. 3., XVIII: 1. tábla), ahol egy nőt és egy kislányt temettek el két ugyanolyan mintázatú és átmérőjű tükörrel (BÓNA 2002, 17–21), Mödling, ahol egy kettétört tükröt tettek a gyermeksírba (STADLER 1988, 341), Pilismarót-Öregek-dűlő 19. sír, melyben egy 8-10 éves kislány mellékletét képezte egy ép tükör és egy töredék⁶ (KOVRIK 1959, 210), Szabadbattyán-Mária-telep, 16. sír, ahol szintén egy kisgyermek mellé került egy tükör peremének töredéke (BARKÓCZI–SALAMON 1974/75, 93), és Untersiebenbrunn, ahol egy, a női sírénál kisebb, 4,2 cm átmérőjű tükör egy kislány sírjának részét képezte (UBL 1982, 484–485). A gyermeksírok esetében ezek a tárgyak bizonyára a védelmezés lenyomataiként jelennek meg, gondoljunk a Tiszaugon előkerült, fentebb említett 310. sír esetére, ahol tükör töredéke egy másik amulett mellett helyezkedett el, az elhunyt nyakában (B. TÓTH–WILHELM 2022, 73).

⁶ A töredék és ép tükör egyszerre sírba helyezése a Dunántúl egy másik, ugyanúgy késő antik gyökerekkel rendelkező temetője, Környe (Kat. 26.) esetén is megjelenik, egy kölapos sírban. Ezen sírok esetében feltételezhetjük, hogy a két funkció együttéléséről van szó. A teljes tükör a pipereeszközi funkciót képviseli, és mint toaleteszköz került a sírba, míg a töredék, amelyhez ebben a formában hétköznapi funkciót nehezen rendelhetünk, mint amulett jelenik meg. Míg a környei sírról viszonylag kevés információ áll rendelkezésre, addig a pilismaróti gyermeksír, amely indokolja, hogy a közösség miért igyekezett biztosítani az elhunyt védelmét azzal, hogy egy második tükröt is elhelyeztek.

7. A nomád tükrök használata és előfordulása az avar korban

Az avar korszakban nem csupán a „nomád” típus, hanem általában a tükrök használata ritka jelenség (BALOGH 2016, 245). Ami az ilyen leletegyütteseket illeti, ezek gyűjtését Bendeguz Tobias végezte el szakdolgozatában (TOBIAS 2003), melyben 18 sírból álló katalógust készített el. E listát Balogh Csilla bővítette hét, a Duna–Tisza-közéről származó lelettel, a térség avar korát vizsgáló munkájában (BALOGH 2016 244–248). Itt fontos megjegyezni, hogy az 5–6. századot követően a „nomád” darabok mellett egy régi-új típus jelenik meg a díszítetlen, valószínűleg szerves anyagból készült nyéllel ellátott tükrök formájában (BALOGH 2016, 246). Ezek a darabok elsősorban a provinciális római és szarmata leletanyagban voltak elterjedtek (BALOGH 2016, 246). Az avar korban viszont egyfajta keveredés jelenik meg a két tükrőtípus között, ugyanis megjelennek függesztőfűl nélküli, viszont a „nomád” típusra jellemző sugaras és/vagy koncentrikus bordaívvel díszített darabok is. Ilyeneket ismerünk például Szeged-Fehértó 8. és Hajós-Cifrahegy 101. sírjaiból (BALOGH 2016, 247). Szintén kevert jellegeket tükröz a kunpeszéri lelőhely 29. sírjából ismert darab, ahol a nyél rögzítésére elhelyezett lyukon egy bronzlemezből készült függesztőfület vezettek át, majd egy nyaklánc gyöngyei közé fűzték fel (BALOGH 2016, 246). Balogh Csilla Topolya-Bánkert lelőhelyről említ két olyan Čmi-Brigetio típusú tükröt, melyek esetében a díszítés a tükörfelületen, míg a (letört) fűl a hátlaapon helyezkedett el, ez szintén egy olyan szokatlan jelenség, ami a 5–6. századi példányok esetében nem jellemző (BALOGH 2016, 247). Tipológiai szempontból elmondható, hogy az avar korban több tükrőtípus együttélése és összeolvadása jellemző. A hagyományos, függesztőfüles darabok esetében ugyanúgy jelen van a négy fő típus, valamint ismerünk egyedi darabokat is, mint a szegvár-oromdűlői temető 762. sírjából származó tükör, melyet két, a függesztőfülnél egymásba kapcsolódó háromszög díszít (LÖRINCZY 2022, 114).

A tükrök használata esetében elsősorban a pipereeszközi funkció feltételezése kerül előtérbe, mivel az ismert leletek jelentős része ép, és a sérült darabok vizsgálata során sem eldönthető, hogy például a letört függesztőfül mennyire kapcsolódhat szándékos, feltehetően rituális cselekvéshez. Viszont ismerünk Balogh Csilla gyűjtése alapján hat olyan sírt, ahol csupán töredéket helyeztek el, ami viszont inkább amulettfunkcióra utalhat (BALOGH 2016, 246).

A sírokban való elhelyezés során ugyanazok a jellegzetességek figyelhetők meg, mint a kora népvándorlaskorban, és nincs eltérés a „nomád” és a nyéllel ellátott tükrök elhelyezésében. Általában a medence, combtő környékén helyezik el tükröket, így valószínűleg az övön viselhették őket. Szegvár-Oromdűlő lelőhelyen mindkét tükrös sír esetében

megfigyelhető volt, hogy eredetileg tarsolyban helyezték el őket (BALOGH 2016, 246; LŐRINCZY 2022, 114).

Összegzés

Az 5. századi leletanyag és a 6. századi soros temetők tükrökének összehasonlítása során jelentős változásokat figyelhetünk meg. Egyrészt darabszámban, ugyanis gepida kontextusból csupán hat darabot ismerünk, melyek három típusba sorolhatók: egy nem meghatározható (Szentcsanak), egy valószínűleg nem nomád (Hódmezővásárhely-Kishomok), három a Čmi-Brigetio típus jellemzőit hordozza magán (Tiszaug, Hajdúnánás (Kat. 17.) és Hódmezővásárhely-Gorzsán), míg a Tiszaföldváról ismert darabot egyedi cikk-cakk mintával díszítették.

A hun kort követően a nomád tükrök elterjedése a Kárpát-medencében elsősorban az Alföld területére korlátozódik, és az itteni gepida temetőkben fordul elő, míg a langobard területeken nem jellemző a használata. Az Alföldön, az 5. századhoz hasonlóan a lelőhelyek a folyók mentén, elsősorban a Tisza, Maros és Körös folyók vidékére korlátozódnak. Ez alól kivételt képez Hajdúnánás, ami nem folyóparton helyezkedik el.

A sírokban való elhelyezkedés mind az 5. században, mind a soros temetők anyagában változatos: a hun korszakban a legelterjedtebb a medencére vagy a kezek, illetve a karok környékére helyezni a tükröket, ami a 6. században kiegészül az egyedi, ám teljes mértékben az amulett funkciót tükröző nyakba függesztéssel.

Az 5. században a tükrös sírok jelentős része egy jól körülhatárolható leletkörhöz, az ezüstlemez fibulás női sírok csoportjához tartozik, ami azzal is jár, hogy a sírok leletanyagában egyezéseket figyelhetünk meg, elsősorban a viseleti elemek, például a fülbevalók, fibulák és csatok esetében. A gepida kontextusú leletek esetében ez már nem jellemző, a sírok nem tartalmaznak olyan jellegzetes, több tükrös sír esetében is azonos kombinációban előforduló tárgyakat, mint a megelőző időszakban.

A funkció szempontjából megfigyelhetjük, hogy a 6. század esetében ugyanúgy a női- és gyermeksírok leletanyagát képezik tükrök, és szintúgy fordulnak elő pipereeszközzel, mint az 5. században (Hódmezővásárhely-Gorzsán egy szűrőkanállal és Hajdúnánáson egy ecsetvéggel), viszont különleges, hogy ebből a korszakból egy jól igazolható példával rendelkezünk, az 5. században is feltételezett, mágikus funkcióra, ami arra utalhat, hogy a

tükrök kultikus felfogása folytatódott ebben az időszakban is, a jellemző amulettadás formájában.

Katalógus

1. Balatonhídvég (Zala megye)

1905-ben szőlőforgatás során került elő egy „bronz”⁷ tükörtöredék.

Ép tükörtöredék, hátulján függesztőfüllel. Hátlapját küllős bemélyedések díszítik, peremén rovátkolások futnak végig, Čmi-Brigetio típusú. Átmérője 6,7 cm.

SÁGI 1984, 85–86; 86, 6. ábra

2. Balsa (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

A szabolcs megyei múzeum leleteinek bemutatása során Jósa András megemlíti egy pár ezüstlemezes fibulát, amely ajándékként került a gyűjteménybe. Később Beninger E. egy tükörrel együtt közölte a fibulapárt, de valószínűleg nem tartozhattak össze.

Hiányos, töredékes tükör, hátlapján függesztőfüllel, két koncentrikus bordaív között plasztikus küllőkkel díszített, Čmi-Brigetio típusú.

JÓSA 1899

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 28; 43, III. tábla, 1. kép

3. a-b. Barabás-Bagolyvár, 1–2. sír (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

1896-ban homokbányászok találták meg egy nő és egy kislány sírját. A leletmentés Lehoczky Tivadar végezte pár nappal később, a sír közvetlen környezetének kutatása nem hozott eredményt.

Sír jellemzői: Ny–K tájolású, 2 m mély.

„Fehér fémből” készült tükör, két koncentrikus borda között V-alakú bordadíszekkel, hátán függesztőfüllel. Egyedi díszítésű lelet. Összetörve került elő, azóta negyede elveszett.

Átmérője 6 cm.

⁷ A nomád típusú tükrök alapanyagát illetően, eddig nem rendelkezünk pontos adatokkal, a publikációk általában fehérfémként, vagy tükörfémként hivatkoznak rájuk. Új kutatások alapján, mely során Maglód, Üllő, Tiszaug, és Csongrád lelőhelyek tükröit vizsgálták, elmondhatjuk, hogy ezek magas óntartalmú bronzötvézetből készültek, de emellett eltérő arányban tartalmaztak ólmot is (MOZGAI et al. 2024). A továbbiakban feltüntetett anyag megnevezés a publikálók leírását, és nem a tényleges kémiai összetételt tükrözi, így ezeket idézőjelbe helyezem.

„Fehér fémből” készült, az előzővel megegyező mintájú bordadísszel ellátott tükör, szintén egyedi díszítésű. Megtalálásakor csak a széle sérült, jelenleg ez is részben elveszett. Átmérője 6 cm.

Leletek: poncolt bronzcsat, ezüstözött ékvésett csat, ezüstlemezes fibulapár, üveg pohár, orsógomb, kerámiaedény, üveg- és borostyángyöngyök.

450–460/ 5. század középső harmada.

BÓNA 2002a, 17–21; 275, Taf. 1: 2; 337, Taf. 63: 3.

4. Bihar/Biharea (Románia, Jud. Bihor)

Feltételezhetően teleplelet, Biharhoz közel, a Ceşmeu patak medréből került elő. A pontos lelőköörülményei nem ismertek.

Ép Balta-Krainburg típusú „bronz” tükör. A függesztőfület körülvevő, és a tükör peremén végigfutó koncentrikus körívek között plasztikus, hétágú csillagot formáló küllőkkel díszített. Átmérője 6,5 cm.

DUMITRAŞCU 1983, 45; 121, Pl. XIX: 1.

HARHOIU 1997, 161; Taf. XCVII: 5.⁸

5. Brigetio/Szőny (Komárom-Esztergom megye)

A Tussla család gyűjteményéből, feltételezhetően sírlelet.

Tükörtöredék függesztőfülrel, hátulján küllős bordadíszekkel, Čmi-Brigetio típusú.

5. század.

KISS 1981, 202; 194, 2. ábra.

6. a-e. Burganae/Novi Banovci (Szerbia)

A limestáborban előkerült tükör és négy tükörtöredék.

Ép tükör függesztőfülrel, hátulján két bordadívekkel határolt sáv között küllős díszítéssel, Berezovka-Carnuntum típusú.

Egy fél tükör töredéke, a függesztőfül hiányzik, küllős bordadíszekkel, Čmi-Brigetio típusú.

⁸ A lelőhely a táblán hibásan, Oradeaként (Nagyvárad) van feltüntetve.

Kisméretű tükörperem töredék, két bordaív határolta küllővel díszített, Čmi-Brigetio típusú.

Kisméretű tükörtöredék, két bordaív között küllős díszítéssel, Čmi-Brigetio típusú.

Rossz megtartású, kisméretű tükörtöredék, szélén bordaívvel, típusa nem megállapítható.

CSALLÁNY 1961, 240; Taf. CCLXXVI., Abb. 3–7.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 28; 45, V. tábla.

7. a-b. Carnuntum/Deutsch Altenburg (Ausztria, Niederösterreich)

Joachim Werner említ két tükröt a lelőhelyről.

Ép fémtükör függesztőfüllel, hátlapján három koncentrikus sávba rendezett küllődíszekkel, Berezovka-Carnuntum típusú.

Ép tükör a függesztőfül körül két koncentrikus sávba rendezett küllőkel. A külső sáv küllődíszei között mezőkben 1-1 kidomborított pont van, Berezovka-Carnuntum típusú.

WERNER 1956, 116; Taf. 45: 8–9.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 46, VI. tábla: 1. kép, 4. kép.

8. Csongrád-Kenderföldek, 94. sír (Csongrád megye)

1949-1950-ben építkezések során végeztek leletmentést, ekkor került elő a rossz megtartású, a leíró szerint „ülő/guggoló” helyzetben eltemetett női váz.

Törött, minimálisan hiányos „bronz” tükör, hátulján függesztőfüllel, és küllős bordadíszekkel, Čmi-Brigetio típusú. A medencén helyezkedett el.

Leletek: gyöngyök, aláhajlított lábú vasfibula, orsógomb.

Hun kor.

PÁRDUCZ 1959, 316, 339, Abb. 63.

9. Csorna (Győr-Moson-Sopron megye)

1888–1889-ben egy homokbánya kialakítása során kerültek elő népvándorlaskori sírok.

Ép „ezüstötvezet” tükör függesztőfüllel. Hátlapján a két szélső bordadísz között a küllők két sorba osztva helyezkednek el, Berezovka-Carnuntum típusú. A függesztőfül mellett 4-4 dudort alakítottak ki. A sírban elfoglalt helye nem ismert.

Leletek: gömbösvégű bronztű, rézcsat, ezüstcsat, ezüstlemezes fibula töredékei, két barázdált karikájú, ráhajló peckű csat, bronzhuzal gyűrű, két rézgyűrű, egy rézkarika két szíjszorító lemezzel.

5. század első fele–közepe.

LAKNER 1889, 267, 266, III. tábla: 18. kép.

10. Domoszló-Víztároló (Heves megye)

1965-ben gátépítés során megsemmisült egy korhasztásos női sír. A helyszínen Nagy Gyula végzett leletmentést, majd később Szabó Győző János végzett feltárást a sír közelében, de új temetkezések nem kerültek elő.

Sír jellemzői: Ny–K tájolású, 160 cm mély

Korong alakú, „fehér fémből” öntött tükör, két koncentrikus borda között plasztikus, hullámos sugarakból álló díszítéssel, hátán függesztőfüllel, Čmi-Brigetio típusú. Átmérője 5,9–5,7 cm. A sírban elfoglalt helye nem ismert.

Leletek: öntött ezüst ötgombos, állatfejes végződésű fibulapár, orsógomb, féldrágakő- és üveggyöngyök, poliéder gombos fülbevaló, Cypraea csiga csüngő, kétsoros agancsfésű töredéke, tölcsér alakú bronzcsüngő.

5. század harmadik harmada.

BÓNA 2002b, 27–28, 278, Taf. 4: 10, 338, Taf. 64: 2.

11. Érdengeleg/Dindești (Románia, jud. Satu Mare)

1966-ban került elő egy magányos női sír, a leletmentést a Nagykárolyi Múzeum végezte.

Sír jellemzői: ÉÉNy–DDK tájolású, 230 cm mély.

Ép tükör függesztőfüllel, hátlapján két bordadísz között küllős díszítéssel, Čmi-Brigetio típusú. Az elhunyt lábfejeinek környékén került elő.

Leletek: ezüstlemezes fibulapár, vese alakú barázdált csatkarika, szürke kerámiaedény, gyöngyök, fibulatöredék, vastöredék.

5. század középső harmada.

NÉMETI 1967, 499, 501, Fig. 2., 7.

12. Érsekújvár/Nové Zámky (Szlovákia, Nitriansky kraj)

1941-ben előkerült magányos sír lelete, talán nomád típusú tükör.

Leletek: vasbalta, borostyángyöngyök.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 31.

13. Fântânele-Dealul Popii, IV. sír (Románia, jud. Bistrița-Năsăud)

A területen egy kelta és egy kora népvándorlaskori temető, illetve egy szkíta sírcsoport került elő. A népvándorlaskori sírok feltárása 1973 és 1976 között zajlott, a IV. sírt külön publikálták. A sírban egy nő erősen bolygatott, hiányos csontváza feküdt.

Sír jellemzői: Ny–K tájolású, 93 cm mély.

Kisméretű „bronz” tükörtöredék, egy plasztikus körív részlete látható a hátlapján. A típusa nem határozható meg.

Leletek: Lévai típusú fibulapár, aláhajlított lábú bronzfibula töredéke, egy tömör poliédergombos bronzfülbevaló, erősen kopott római bronzérem, kétélű kés töredékére hasonlító bronzcsüngő, bronzszegecs, két bronz tűtöredék, bronz csatpecsek töredéke, kovakő töredék, poncolt bronzhenger átfűrt töredéke (a publikáló szerint talán csüngő), üveg-, borostyán,- és korallgyöngyök.

5. század első fele.

CRÎȘAN–OPREANU 1991, 117, 116, Fig. 2/2.

14. Fonyód-Vasúti dűlő 2 (Mérnöki-telep), 444. objektum (Somogy megye)

A lelőhelyen számos korszak telepjelenségei és sírjai mellett kora népvándorlaskori temetkezések is előkerültek az M7-es autópálya építéséhez kapcsolódó előzetes feltárások során. A 444. objektum egy 30 év körüli nő bolygatott sírja volt. Az eredeti helyzetben feltárt al- és felkarcsontok fekvése alapján az elhunytat lepelbe is csavarhatták.

Sír jellemzői: DNy–ÉK tájolású, 110 cm mély, a sírgödör falában 10–15 cm széles padka volt, 30–40 cm mélységben. Koporsó nyomai is megfigyelhetők voltak a sírgödör alján.

Összetört, kissé hiányos Čmi-Brigetio típusú tükör. A hátlap közepén elhelyezkedő függesztőfül letört, de a helye jól látszik. A tükör peremén és az egykori függesztőfül körül körbefutó koncentrikus bordaívek között kissé rendszertelenül elhelyezett küllődíszek vannak.

A tükör felülete jelentősen kopott és sérült. A koporsó szélén, a bordák alól került elő. Átmérője 5,7 cm.

Leletek: tömör poliédergombos ezüst fülbevaló, kisméretű sárga üvegpaszta gyöngyök, kétsoros agancsfésű.

5. század első fele.

GALLINA–STRAUB 2014, 214, 229, 3. kép-6.

15. Hajdúnánás-Fürj halom, 441/618. sír (Hajdú-Bihar megye)

Egy 25–34 éves, torzított koponyájú nő sírjából került elő egy Čmi-Brigetio típusú tükör töredéke.

Sír jellemzői: Ny–K tájolású, kb. 140 cm mély.

Leletek: kétsoros agancsfésű, egy pár fülbevaló, vastöredékek, vaskés, ezüst tűtartó/ecsetnyél, gyöngyök.

5. század.

RÁCZ 2024, 26–28.

16. Hódmezővásárhely-Gorzsa, 11. sír (Csongrád megye)

1930-ban Banner János egy 32 síros gepida temetőt tárt fel a területen. A tükör az eredetileg 3., később 11. számon emlegetett női sírból került elő.

Sír jellemzői: K–Ny tájolású, 175 cm mély.

Kerek „bronz” tükör függesztőfülrel, a hátán rossz megtartású küllős díszítéssel, Čmi-Brigetio típusú. Átmérője 5,8 cm. A bal medencén került elő.

Leletek: provinciális bronzfibula, orsógomb, bronz szűrőkanál, gránátbetétes bronzcsat, borostyán- és üvegyöngyök, mészkőgyöngy, vaskés.

5. század vége.

CSALLÁNY 1961, 127, Taf. CCXXXIII.

17. Hódmezővásárhely-Kishomok, 11. sír (Csongrád megye)

A területen 1928-ban, homokbányászás közben fedeztek fel gepida sírokat. Az alábbi temetkezés Párducz Mihály 1938-as ásatásán került elő. A sír Párducz Mihály publikációjában

11., Csallány Dezső esetében 25., míg Bóna István és Nagy Margit elemzésében megint 11. sírszám alatt szerepel. Az elhunyt a leletek alapján férfi lehetett.

Sír jellemzői: NyDNy–KÉK tájolású, 130 cm mély.

Kerek díszítetlen „bronz” tükör, függesztőfül nélkül. Széle hiányos, átmérője 5 cm. A jobb medencén került elő.

Leletek: ovális bronzcsat vas pecékkel, vascsat, kovapenge.

PÁRDUCZ 1940, 80–81, VI. tábla: 29. kép

CSALLÁNY 1961, 136, Taf. CCXXV.: 2

BÓNA–NAGY 2002, 38, 37: 15

18. Hódmezővásárhely-Sóshalom (Csongrád megye)

Szórványként került a Tornyai János Múzeumba, feltételezhetően egy női sírhoz kapcsolható a leletegyüttes.

Rossz megtartású „ezüstözött bronz” tükör töredékei, hátlapját körben egy borda díszíti. Átmérője 6,6 cm. Karpovka-St. Sulpice típusú.

Leletek: ezüstlemezes fibulapár, aranyozott ezüstcsat, borostyángyöngyök, ezüstlemez henger 5. század harmadik negyede.

NAGY 1984, 218–219., 220: 14. ábra

19. Hrtkovci Vranja (Szerbia, Vojvodina)

Sír jellemzői: DDNy–ÉÉK tájolású.

A bal alkarnál előkerült hiányos tükör három töredéke. A függesztőfül körül két koncentrikus bordával, majd a tükör peremén plasztikus hullámvonallal díszített. Egyedi díszítésű lelet. Átmérője 6,7 cm.

Leletek: üvegpohár, 4 karikaékszer, gyöngyök, kerámiaedény, csipesz, egy pár ezüst karperec, fibulapár, övcsat, két római érem, orsógomb.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 29, 44, IV. tábla: 4. kép

20. Iszkaszentgyörgy-Zsidóhegy (Fejér megye)

1935-ben került elő egy gazdag női temetkezés, az elhunytat egy nagy vaskapcsokkal összefogott koporsóban helyezték el a sírban. Az 1960-as hitelesítő ásatást követően két újabb sír került elő a közelében.

Összetört, de restaurált „ezüst” tükör, egy darabja hiányzik. Hátlapján függesztőfüllel, és két bordadísz között küllőkkel díszítve, Čmi-Brigetio típusú.

Leletek: áttört poliédergombos fülbevalópár, ovális csatkarika állatfejes pecekkel, féldrágakő- és üveggyöngyök, arany lemezgyöngyökből álló nyaklánc, aranylemez cikádadísz.

5. század második fele.

BÓNA 1971, 228, 289, 5. kép

21. Kapolcs, 1. sír (Veszprém megye)

1979 nyarán, egy ház alapozása során került elő egy fiatal (15–18 éves) nő csontvázasas sírja Kapolcson. Kralovánszky Alán leletmentése során, a szomszédos telek kerítése által korlátozott tér ellenére, sikerült egy második női sírt is feltárni.

Sír jellemzői: DNy–ÉK tájolású, 230 cm mély.

Ép, öntött bronz, tűzőnözött tükör. A perem szélén és a függesztőfül körül két koncentrikus bordaív fut körbe, az általuk alkotta sávot nyolc küllő osztja fel. A belső körívet egy, a fülre merőleges, borda osztja két részre. A pereme egy ponton öntési hibás, az ónozt egy ponton javították. Átmerője 5,4 cm, vastagsága 3 mm. Az elhunyt bal térdé mellett került elő, a hátlapjával felfelé. Čmi-Brigetio típusú.

Leletek: áttört, gránátbetétes arany poliédergombos fülbevalópár, egy pár aranyhuzal tű, arany-, ezüst-, korall-, borostyán-, és üveggyöngyök, aranycsövecskék, ezüst baltacsüngő, aranyozott ezüstcsat, ezüst kiszélesedő végű karperec pár, ezüst pántgyűrűpár, ezüstlemezek, agancsfésű töredék, sötétszürke kézikorongolt bögre.

5. század második fele.

DAX 1980, 98, 101, 6. ábra, 35. 104, 11. ábra, 5.

LOVÁSZ 1999, 257–258.

22. Kiskunfélegyháza (Bács-Kiskun megye)

A kecskeméti múzeum leletanyagából származik, mind a leletek, mind rájuk vonatkozó leltári bejegyzések megsemmisültek a második világháborúban.

Ép tükör függesztőfüllel, hátlapján két bordadísz között küllös díszítéssel, Čmi-Brigetio típusú.

Leletek: nagyméretű ezüstlemezes fibulapár, aranyozott ékvésett ezüstcsat, kétsoros agancsfésű, nyaklánc ezüstkapsza, két borostyán- és egy kerek kalcedongyöngy.

KISS 1983, 119, 116, Abb. 11.-6.

23. Kassa/Košice-Magnezitbánya (Szlovákia, Košický kraj)

Egy ismeretlen körülmények között előkerült sírlelet része.

Kettétört tükör, közepén függesztőfüllel, két bordadísz között küllös díszítéssel, Čmi-Brigetio típusú. Átmérője 5,6 cm.

Leletek: aranyozott bronzcsat, agancsfésű.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 29, 44, IV.: 8. tábla

24. a-b. Környe (Komárom-Esztergom megye)

Egy kőlapos sírból előkerült egy ép, és egy töredékes nomád tükör.

Ép tükör, a függesztőfül körüli bordák között elhelyezkedő küllők jelentősen kopottak, Čmi-Brigetio típusú. A sír részletes adatainak hiányában, elfoglalt helye nem ismert.

Egy fél tükör két töredéke, az előzőhöz hasonlóan a bordaívek közötti küllők megkoptak.

5. század első fele.

SALAMON–BARKÓCZI 1978, 201.

SZABÓ 2009, IV.: 17. tábla, V:18. tábla.

25. Kővágószőlős, 1. sír (Baranya megye)

1974-ben földmunka során került elő 7 sír, a leletmentést Kováts Valéria végezte.

Sír jellemzői: Ny–K tájolású.

Darabokra tört „bronz” tükör függesztőfüllel, két borda alkotta sávban küllös díszítéssel, Čmi-Brigetio típusú. Széle hiányos. Átmérője 5,5 cm. Pozíciója a sírban nem ismert.

Leletek: agancsfésű, tömör poliédergombos ezüsfülbevaló, üveggyöngyök, ezüstlemezes fibulapár, ezüstcsat.

5. század első fele.

GÁBOR 1998, 131–132, 139, 2:5. tábla

26. Kunszentmárton-Bábocza (Jász-Nagykun-Szolnok megye)

Szórványként került a Kunszentmártoni Múzeumba.

Rossz állapotú, de ép tükör, egy darabja letört. Hátlapján függesztőfüllel ellátott, két bordadísz között küllős mintával díszített, Čmi-Brigetio típusú.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1990, 30, 43, III: 5. tábla

27. Laa a.d. Thaya, 1. sír (Ausztria, Niederösterreich)

1908-ban egy téglagyár égetőkemencéjéből ástak ki egy női temetkezést, a leletmentést Alfred Schmeidel, a Laa a. d. Thayai múzeum alapítója végezte. 1911-ben egy újabb temetkezés is előkerült a területről.

Sír jellemzői: É–D tájolású, kb. 200 cm mély.

Egy darabokra tört „fehérfém” tükör fele, függesztőfüllel, hátlapján két bordadísz között küllős díszítéssel, Čmi-Brigetio típusú. Átmérője 6 cm. Az elhunyt medencéjén került elő.

Leletek: ezüstlemezes fibulapár töredékei, ezüst övcsat, ezüst kiszélesedő végű karperecpár, a két végén rovátkolással, féldrágakő és üveggyöngyökből készült nyaklánc, Cyprea kagyló csüngővel.

Bierbrauer D2b (420/430–440/450) (BIERBRAUER 1992, Abb. 1).

BENINGER 1929, 146; Taf. XVIII: 8.

28. Lakitelek-Szikra (Bács-Kiskun megye)

Feltételezhetően sírlelet, egy megsemmisült soros temetőből a tárgyak megsemmisültek. A tárgyak nem egy sírhoz tartoztak.

Leletek: aranyozott ezüst fibulapár, ezüst lemeztöredék szegeccsel, borostyán- és üveggyöngyök, csat, lándzsahegy, tükör, aranyozott fibula.

5. század vége–6. század első fele.

CSALLÁNY 1961, 231

29. Léva/Levice-Kálváriadomb (Szlovákia, Nitriansky kraj)

A leletek Lehóczky Tivadar szerint kincsleletként kerültek elő, egy edénybe rejtve, míg Bóna István szerint a leletegyüttes sírlelet.

Három darabra tört „fehérfém” tükör, függesztőfüllel, szélét kiemelkedő borda díszíti, Čmi-Brigetio típusú. Átmérője 5,5 cm.

Leletek: szürke kerámiaedény, féldrágakő- és üveggyöngyök, ezüst kifli alakú karikaékszer, ezüst cikáda-fibula, lévai típusú fibulapár, lyukakkal ellátott kisméretű lap

5. század első fele–közepe.

LEHÓCZKY 1908, 422

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 30

30. a-b. Magyartés (Csongrád megye)

1881-ben gátépítés során kerültek elő a leletek, ismert Bökény-Mindszent és Szentés-Zalota lelőhelynéven is, ebből Csallány Dezső a Magyartés elnevezést tartja a legpontosabbnak, bár a temető pontos helye és kiterjedése nem ismert, a zalotai gátórház előtti magasparton lehetett.

Egy tükör töredéke, közepén a függesztőfül letört, csak a kiemelkedés érzékelhető, peremén két bordadísz között küllős díszítés található. Čmi-Brigetio típusú.

Kisméretű tükörtöredék, közepén függesztőfüllel, szélén két koncentrikus bordaív között küllőkkel díszített, Čmi-Brigetio típusú.

CSALLÁNY 1961, 40, Taf. CVI: 3; Taf. CX: 1.

NAGY 1997, 62–63

31. Mád (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

1951-ben építkezés során került elő egy női sír. A terület későbbi kutatásával nem találtak újabb sírokat vagy leleteket. A leletek eredeti helyzete a sírban nem ismert.

Sír jellemzői: ÉNy–DK tájolású, 170–180 cm mély

Töredékes, hiányos „fehérbronz” tükör függesztőfüllel, hátulján két bordadísz között küllős díszítéssel, Čmi-Brigetio típusú.

Leletek: ezüstlemezes fibula töredékei, aranyfülbevaló pár, ezüst szíjszorító lemez, rovátkolt végű ezüst karperec töredékek, baltaalakú csüngő ezüst drótkarikán, ezüstpánt töredékei, ezüstkarika töredékei, ezüstpitykék töredékei, féldrágakő- és üveggyöngyök, kerámatöredékek
5. század közepe.

KOVRIG 1951, 113–114; XLV: 8. tábla.

32. Marchegg, 1. sír (Ausztria, Niederösterreich)

1941-ben előkerült temetkezés melléklete.

Sír jellemzői: É–D tájolású.

Rongált, „fehérfémből” készült, 4,8 cm átmérőjű tükör.

Leletek: kifli alakú fülbevalópár, csat, korsó, gyöngy.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 30

33. Mezőkövesd-Mocsolyás, 2. sír (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

Az M3-as autópálya ásatásán került elő egy három sírból álló családi sírcsoport, egy idős nő és két gyermek temetkezése. A tükör a nő mellékletei közé tartozott.

Sír jellemzői: ÉK–DNy, 190 cm mély.

Teljes, de összetört állapotban előkerült „fehérfém” tükör. A függesztőfül körül, és a tükör peremén koncentrikus bordadíszek futnak, melyek között plasztikus küllődíszek helyezkednek el, Čmi-Brigetio típusú. Átmérője 5,8 cm. Az elhunyt alkarjánál került elő.

Leletek: áttört poliédergombos fülbevalópár, ezüstlemezes fibulapár, üveg- és borostyángyöngyök, egyélű vaskés, kiszélesedő végű ezüst karperecpár, bronz pántgyűrű, ezüst pántgyűrű, ezüstcsat, murgai típusú korsó, báránycsontok.

5. század közepe.

LOVÁSZ 2005, 51–53; 263, Taf. 33:1., 320, Taf. 90: 2.

34. Mikelaka/Micălaca (Románia, jud. Arad)

Két sír leletei, melyeket a MÁV aradi vezetése küldött a Nemzeti Múzeumba.

Egy „önötvözet” tükörtöredék, a szélén bordadísszel, és „kereszt alakú” díszítéssel. Típusa nem meghatározható.

Leletek: két pár áttört poliédergombos fülbevaló, töredékes bronzfibula, ovális bronz csatkarika, téglalap alakú ezüstlemez övveret négy szegeccsel, ezüsttárgy töredéke, bronz karperec töredékei, üveg- és borostyángyöngyök, kúpos bronzlemez töredék.

CSALLÁNY 1961, 144.

35. Miszla (Tolna megye)

1920-ban talált sírlelet része.

Két kisméretű „bronz” tükörtöredék, szélén bordadísszel, és középről kiinduló küllőkkel, Čmi-Brigetio típusú.

Leletek: ékvéséses fibulapár, áttört arany poliédergombos fülbevaló, aranyozott ezüstcsat, ezüst rovátkolt végű karperec pár, borostyángyöngyök, ezüstcsipesz.

SZENDREY 1928, 223–224, 225, VII: 6. tábla

36. Mödling, 2. sír (Ausztria, Niederösterreich)

A Bécestől 17 km-re fekvő településen került elő 1954-ben, pinceásás közben egy 5. századi férfi- és gyermeksír, az utóbbi koporsós temetkezés volt. A területen egyéb 5. századi sírokat nem találtak.

Sír jellemzői: É–D tájolású, 215 cm mély.

Függesztőfüles, kettétört „ezüst” tükör, keresztirányban négy, hosszanti bordával díszített. A sávok közötti teret V-alakú bordák töltik ki, Berezovka típusú. A tükör a medencén került elő, egy kés és egy üvegedény mellett.

Leletek: zöld üvegpohár, kézzelformált fazék, bikónikus orsógomb, aláhajlított lábú ezüst fibulapár, ezüst poliédergombos fülbevalópár, fém-, üveg- és borostyángyöngyök, vaskés, háromszögletes fogójú agancsfésű.

5. század első fele.

STADLER 1988, 341–342, 342, VII. 32d

37. Muhi-Kocsmadomb (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

Az 1930-ban és 1934-ben Leszih Andor által feltárt szkíta temető 7. és 8. urnasírja közül előkerült tükörtöredék.

Több darabból álló tükörtöredék, függesztőfüle hiányzik, szélén két bordadísz között küllős díszítéssel, Čmi-Brigetio típusú.

LESZIH 1939, 70, 71, II: 25. tábla.

38. Nagysáró/Šarovce-Makócza domb 5/1955. sír (Szlovákia, Nitriansky kraj)

Egy kirabolt női temetkezés melléklete.

Sír jellemzői: DNy-ÉK tájolású, 135 cm mély.

Ép „fehérbronz” tükör, közepén függesztőfülrel, egy körborda határolta küllős díszítéssel, Čmi-Brigetio típusú. Átmérője 5,1 cm. A sír végébe állították.

Leletek: szürke korongolt korsó, öt darab bronzcsengő, kétsoros fésű töredéke, három üveggyöngy.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 31

39. Nagyvárad/Oradea (Románia, jud. Bihor)

A Guttmann téglagyár területén kerültek elő a leletek.

„Ón” tükör, a függesztőfüle hiányzik, hátlapján két koncentrikus bordaív között négy, kereszt alakban elhelyezett küllővel díszített, Čmi-Brigetio típusú. Átmérője 5,7 cm.

Leletek: töredékes ötgombos bronzfibula, töredékes bronz aláhajlított lábú fibula.

CSALLÁNY 1961, 110.

40. Nyitra/Nitra (Szlovákia, Nitriansky kraj)

B. Novotny említ tükröt a lelőhelyről.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 31

41. Nyíregyháza-Stadion (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

1935-ben a stadion földmunkái során kerültek elő a leletek, amelyek egy női sír részei lehettek.

„Potinból” készült ép tükör hátulján függesztőfülrel. A tükörfelület kopott, hátlapján 6 küllős bordadísz alakítottak ki, Čmi-Brigetio típusú. Átmérője 4,2 cm.

Leletek: egy borostyán- és öt üveggyöngy, három kúp alakú bronzcsüngő, átlukasztott bronzpánt szegeccsel, korongolt, szürke korsó.

5. század.

CSALLÁNY 1958, 85, 98, I: 16. tábla

42. a-b. Pilismarót-Öregek dűlő, 19. sír (Komárom-Esztergom megye)

A 19. temetkezés, egy 8–10 éves kislány kőlapokkal fedett sírja, egy késő római és avar sírokat tartalmazó temetőben került elő, Horváth Adolf János ásatásán 1939-ben.

Sír jellemzői: Ny–K tájolású

Ép tükör, hátulján függesztőfüllel. A két borda között küllös díszekkel, a küllők között térben kisméretű dudorok vannak, Čmi-Brigetio típusú. Az elhunyt lábánál került elő.

Tükrötöredék, a szélén háromszögsor mintával, egyedi díszítésű. Szintén az elhunyt lábánál volt.

Leletek: tömör poliédergombos ezüst fülbevalópár, üvegpaszta gyöngyök, kétsoros agancsfésű töredéke, kisméretű vaskés, vadkanagyar csüngő.

5. század első fele.

KOVRIG 1959, 210, 219, Pl. 111: 3–4.

43. Rakšice (Csehország, Jihomoravský kraj)

1924-ben, egy téglagyár területén előkerült előkerült torzított koponyájú női temetkezés melléklete. A leletek nagyrésze megsemmisült a Morva Múzeumot ért tűzben a II. világháborúban, csupán az alábbi tárgyakat ismerjük.

Sír jellemzői: ÉNy–DK tájolású, 180 cm mély.

Čmi-Brigetio típusú, kettétört „bronz” tükör, hátlapján két koncentrikus bordaív között küllődíszekkel. Felülete erősen kopott. Átmérője 5,6 cm.

Leletek: nyolcas alakú szemekből álló lánctöredék, kék üvegbetétes bronzgyűrű töredékei, tömör poliédergombos bronz fülbevaló, késő római bronzfibula töredéke.

TEJRAL 1982, 213, 213 Obr. 91/2., XXIV: 3.

44. Straže-Téglagyár, 1. sír (Szlovákia, Prešovský kraj)

Az 1930-as évek folyamán agyagbányászás közben kerültek elő sírok.

6cm átmérőjű „ón és ezüst ötvözetéből készült” tükörtöredék. A függesztőfűl körüli bordából kiinduló küllődíszeket kis ívek kötik össze, Čmi-Brigetio típusú.

Leletek: római térdfibula.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 31

45. Szabadbattyán-Mária telep, 2. sír (Fejér megye)

A szabadbattyáni római telephez tartozó temetőből 1928-ban előkerült két téglasír sír egyike.

Egy hiányos, törött tükör darabjai. Közepén függesztőfüllel ellátott, a szélén két koncentrikus borda között küllődíszek futnak körbe, Čmi-Brigetio típusú.

Leletek: kiszélesedő fejű lemezgyűrű, kölesgyöngy nyaklánc.

5. század első fele, közepe.

BÓNA 1971, 223

BARKÓCZI–SALAMON 1974/75, 91, Taf. 32:9

46. Szabadbattyán-Mária telep, 16. sír

1954-ben J. Hochman favágás közben a kertjében két téglasírt fedezett fel. A feltárást a Székesfehérvári Múzeum munkatársai végezték, Fitz Jenő vezetésével. A 16. sírban egy 6–10 éves kislányt⁹ temettek el, a bal lába mellett egy tükörtöredékkal.

Sír jellemzői: DNy–ÉK tájolású, 158 cm mély téglasír.

Egy tükör peremének töredéke, két borda között küllős díszítéssel, Čmi-Brigetio típusú.

Leletek: poliédergombos fülbevalópár, gyöngynyaklánc és karkötő, bronzcsengő.

5. század első fele, közepe.

BÓNA 1971, 223

BARKÓCZI–SALAMON 1974/75, 93, Taf. 35:35

47. Székely (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

Zoltán Ferenc ajándéka a Jósza András Múzeumnak.

⁹ A publikációban az elhunyt kisfiúként szerepel, viszont a leletek egyértelműen kislányra utalnak.

Három részre tört, kissé hiányos tükör, hátulján függesztőfüllel és két bordadíszek alkotta sáv között küllős díszekkel, Čmi-Brigetio típusú.

Leletek: ezüstlemezes fibulapár, aranyozott, ékvéséses csat

5. század közepe (Bierbrauer D2/D3 440–450).

HAMPEL 1891, 91–92¹⁰

48. Szekszárd-Palánk, 11. sír (Tolna megye)

1957-ben gátépítés során került elő egy avar kori temető, majd egy hun kori sírcsoport.

Sír jellemzői: Ny–K tájolású, 200 cm mély.

Kerek tükör bordadíszekkel, a fejnél helyezkedett el.

Leletek: ezüstlemezek és gyöngyök, borostyán- és üveggyöngyök, poliédergombos fülbevaló, aranyozott ezüsfibulapár, ezüst piperekészlet az övről lelógatva, tűtartó

5. század közepe, második fele.

SALAMON 1968, 3

49. Szentcsanak, 251. sír (Csongrád megye)

A területen 1872 óta kerültek elő sírok.

Egy tükör díszítetlen töredéke, típusa nem meghatározható.

Leletek: egy kétsoros agancsfésű töredéke.

5. század.

CSALLÁNY 1961, 93, Taf. LXXV:7.

50. Szob-Kálvária domb, 1. sír (Pest megye)

1935-ben 10 sír került elő útépítés során, a pontos lelőköörülményekről és a sírok adatairól kevés információ áll rendelkezésünkre.

Sír jellemzői: DK–ÉNy tájolású, 150 cm mély

¹⁰ A 92. oldalon a Zalkod-Bánkódó dülő lelőhelyről ismert tükör képe szerepel, a székelyi tükör rajzáért ld. ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 48, VIII: 2 tábla.

Egy tükör negyede, függesztőfüllel és küllős bordadíszekkel, Čmi-Brigetio típusú. Az ásatást követően nem került be a múzeumba, csak egy rajz készült róla.

Leletek: arany áttört poliédergombos fülbevalópár borostyánbetéttel, két ráhajló peckű ezüstcsat, és egy hasonló ezüstcsat töredéke, ezüstözött bronzcsat, bronz karperec, ezüstdarab szegeccsel, félgömbös bronzlemez, bronzcsipesz, ezüstitárgy, feltételezhetően a piperekészlet része, a leírások szerint egy üveg pohár és négy kerámiaedény is tartozott hozzá

5. század első fele–közepe, első kétharmada

KOVRIG 1959, 209

51. Temesvár/Timișoara-Freidorf, 2. sír (Románia, jud. Timiș)

A lelőhelyen a római település feltárása közben látott napvilágot egy kora népvándorláskori sírcsoport, amely egy torzított koponyájú férfi (1. sír) és nő (2. sír), illetve egy gyermek (3. sír) temetkezéseiből állt. A leletanyag publikálatlan, a sírok pontos adatai nem ismertek.

Függesztőfüles tükör, melyről pontos információk nem állnak rendelkezésre.

Leletek: poliédergombos ezüst hajttű, ezüst poliédergombos fülbevalópár.

HARHOIU 1997, 191

52. Tiszaöldvár-Érhalom-Patkós-tanya, A. sír (Jász-Nagykun-Szolnok megye)

1976-ban egy szennyvíztisztító tartály elhelyezése során kerültek elő gepida sírok. A munkálatok során 4–5 sír maradványait találták. A leletmentést Gyevnár László és Raczkó Pál végezte.

Sír jellemzői: Ny–K tájolású (bizonytalan)

Ép, rossz megtartású tükör, a függesztőfül körüli két borda között a leíró szerint cikk-cakk minta fut körbe, ezért a fő típusokba nem sorolható egyedi lelet. Az alkarnál helyezkedett el a gyöngyök és a csengő mellett. Átmérője 5,1 cm, vastagsága 0,4–0,5 cm.

Leletek: vasfibula, üvegpaszta gyöngyök, kis bronzcsengő, kisméretű, „szkíta típusú” nyílhegy.

5. század közepe, második fele.

CSEH 2005, 35, 331, Taf. 101: 2.

53. Tiszaöldvár-Árpád u. 17. (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)

1984-ben, az Árpád utca 17. udvarán előkerült egy női sír. A bejelentést követően a sír környékén próbaásatást végeztek, de nem találtak újabb leletet vagy sírt.

Sír jellemzői: 180 cm mély

Rossz megtartású, törött, kissé hiányos „bronz” tükör, függesztőfüllel. Hátulján két bordadísz között küllős díszítéssel, Čmi-Brigetio típusú. A bal könyöknél került elő.

Leletek: féldrágakő- és üveggyöngyök, poliédergombos aranyfülbevaló lilás üvegbetétekkel, ezüstlemezes fibulapár, töredékes vaskés, aranyozott ezüst, ékvéséses övcsat, kiszélesedő végű ezüst karperecpár, töredékes csonthenger, orsógomb

5. század közepe (Bierbrauer D2/D3 440–450)

KOVRIK 1951, 113, XLIII: 10. tábla

54. Tiszapalkonya-Hőerőmű (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

1958-ban ház alapozása során került elő egy padmalyos sír, a leletmentést Kalicz Nándor végezte. Az elhunyt nemének meghatározása nem történt meg.

Sír jellemzői: ÉÉNy-DDK tájolású, 170 cm mély, a padmalyt a sír nyugati hosszanti oldalába vájták be.

Összetört, hiányos „bronz” tükör, hátulján függesztőfüllel és küllős bordadíszekkel, Čmi-Brigetio típusú.

Leletek: két kerek vascsat, egy vesealakú vascsat.

5. század közepe, középső harmada.

CSALLÁNY 1958, 84–85, 98, I: 8. tábla.

55. Tiszaroff (Jász-Nagykun-Szolnok megye)

V. Bierbauer említ egy publikálatlan leletegyüttest, melyben a tükör egy csattal és lemezes fibulával fordult elő.

Bierbrauer D1 (370/380–400/410)

BIERBRAUER 1992, Abb. 1.

56. Tiszaug-Országúti bevágás (Bács-Kiskun megye)

A területen 2017 és 2019 között egy 194 síros gepida soros temetőt tártak fel. A tükörtöredék az 310. számú sírból, egy gyermek temetkezéséből került elő.

Sír jellemzői: ÉNy–DK, 151 cm mély.

Tükörtöredék közepén függesztőfüllel, szélén egy bordaív határolta küllőssorral, Čmi-Brigetio típusú. Az elhunyt nyakán gyöngyök és egy átfűrt római bronzérem mellett került elő.

Leletek: kézzel formált/ kézi korongolt murgai típusú korsó, átfűrt római bronzérem, borostyán- és üveggyöngyök, ovális vascsat 2–3 rögzítő verettel, kónikus orsógomb.

B. TÓTH–WILHELM 2022, 73.

B. TÓTH–HAJDRIK–WILHELM 2022, 184, 201. kép.

57. Torda/Turda (Románia, jud. Cluj)

1996-ban a potaissai római erőd frigidariumjának közelében került elő egy gazdag női temetkezés.

Sír jellemzői: Ny–K tájolású

Függesztőfüles tükör, melyről pontos információk nem állnak rendelkezésre.

Leletek: egysoros agancsfésű, áttört poliédergombos arany fülbevalópár, aranyozott ezüstlemezes fibulapár, vesealakú csattestű, gránátberakásos csat, madárfejben végződő ékvéssett csatpecekkel, aranylemezek, egy pár ezüst cipőcsat.

HARHOIU 1997, 192

58. Untersiebenbrunn, 1. sír (Ausztria, Niederösterreich)

1910-ben, sóderbányászás közben került elő egy 20–24 éves nő sírja. A megfelelő feltárás hiányában a sír jellemzői nem ismertek.

Kissé hiányos, törött, „fehérfém” tükör függesztőfüllel, hátlapján két koncentrikus borda között, küllős díszítéssel, Čmi-Brigetio típusú. Átmérője 6,3 cm. W. Kubitschek rajza alapján a tükör eredetileg csak három részre volt törve, és egy kis darabja hiányzott. Kubitschek megjegyezte, hogy megtalálásakor a tükröt bőrmaradványok borították, tehát valamilyen erszényben helyezhették a sírba.

Leletek: arany nyaklánc, jégcsapcsüngős arany nyaklánc, aranygyűrű gránátbetéttel, aranygyűrű (a betét elveszett), arany kiszélesedő végű, állatfejekben végződő karperecpár,

aranylemezzel bevont ezüst fibulpár féldrágakő és üvegbetétekkel, fülbevalópár láncos gömbcsüngőkkel, diadém aranylemez díszei, egy sokszögletes fejlemezű és egy félkörös fejlemezű ezüstlemezes fibula, gránátbetétes aranycsat, toalettkészlet (fogpiszkáló, fülkanál és csipesz), stylus tű, aranytorques, két üvegedény, vaskés, lószerszámzat részei

Bierbrauer D2a (400/410–420/430)

NOTHNAGEL 2008, 154 Taf. 7: 24.

NOWOTNY 2022, 137; 140

59. Untersiebenbrunn, 2. sír (Ausztria, Niederösterreich)

1910-ben, az első sír után három hónappal, került elő egy 7 év körüli kislány sírja, amit az előzőhöz hasonlóan nem megfelelő körülmények között tártak fel.

Kisméretű, ép „fehérfém” tükör, függesztőfüllel, hátlapján küllős bordadíszekkel, Čmi-Brigetio típusú. Átmérője 4,2 cm.

Leletek: ezüst cikádafibula pár, toalettkészlet, borostyán- és üveggyöngyök, arany lemezdíszek, két üvegedény, kézzelformált edény, lószerszámzat részei

Bierbrauer D2a (400/410–420/430)

UBL 1982, 484–485

NOTHNAGEL 2008, 156, Taf. 21: 5.

NOWOTNY 2022, 137

60. Viminacium-Burdelj, 29. sír (Szerbia, Požarevac)

A viminaciumi I. temetőben, 1979-ben előkerült nyújtott vázas női temetkezés.

Sír jellemzői: K–Ny tájolású, 190 cm mély.

Ép, Čmi-Brigetio típusú „bronz” tükör, függesztőfüllel, hátlapján két bordadisz között küllős díszítéssel. Átmérője 6,3 cm, a bal kéz mellett került elő.

Leletek: prágai típusú fibulapár, borostyángyöngyök, kék és lila üveggyöngyök, kiszélesedő végű ezüst karperec, kerek átmetszetű bronz karperec, kétsoros agancsfésű töredékes állapotban, tokkal, ovális vascsat, két bronz övveret, két orsógomb, egy töredékes vaskés.

5. század közepe–második harmada.

IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006, 145–146, 149 Pl. 5: 8.

61. Viminacium-Burdelj, 38. sír (Szerbia, Požarevac)

A viminaciumi I. temetőben, 1979-ben előkerült nyújtott vázas női temetkezés.

Sír jellemzői: K–Ny tájolású, 166 cm mély.

Kerek „bronz” tükör, függesztőfüllel, hátlapján küllős bordadíszekkel, a Čmi-Brigetio típusba sorolható, átmérője 6,2 cm.

Leletek: üveggyöngyökből, és egy fém lemezgyöngyből álló nyaklánc, ovális ezüstcsat, töredékes bronzgomb, töredékes vaskés, korong alakú borostyángyöngyök, poliéderes fehér üveggyöngy, gerezdelt zöld üveggyöngy, ezüst huzalgűrű, töredékes, kétsoros agancsfésű.

5. század közepe–második fele

IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006, 150, 151, Pl. 6: 11.

62. Zalkod-Bánkódó dűlő (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

Kubikusok találta „nagy kincs” maradványa, Lázár Kálmán ajándékozta a Jósza András Múzeumnak.

Tükörtöredék „tükörfémből”, hátulján függesztőfüllel. Hátlapján egy bordadíszek alkotta sáv között küllős bordákkal díszített, Čmi-Brigetio típusú.

Leletek: egy ékvéséses, gránátberakásos csat és egy ezüstkarika.

5. század középső harmada.

JÓSA 1899, 67

63. Magyarország-ismeretlen lh.

Bóna István által publikált „fehérbronz” tükör töredéke. Hátlapján a küllős díszítés túlnyúlik a két koncentrikus bordán, közép-ázsiai eredetű típusba tartozik.

BÓNA 1993, 257, 97/3. kép

Bibliográfia

ANKE 1998 = Anke, B.: *Studien zur Reiternomadischen Kultur des 4. bis 5. Jahrhunderts*. [Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 8.] Weissbach 1998.

BALOGH 2016 = Balogh Cs.: *Régészeti adatok a Duna–Tisza-közi avarok történetéhez*. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia Vol. 6] Budapest, 2016.

BIERBRAUER 1992 = Bierbrauer, V.: Historische Überlieferung und Archäologischer Befund. Ostgermanische Einwanderer unter Odoaker und Theoderich nach Italien. Aussagemöglichkeiten und Grenzen der Archäologie. In: *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter*. Kraków 1992, 249–263.

BIERBRAUER 1991 = Bierbrauer, V.: Das Frauengrab von Castelbolognese in der Romagna (Italien) (Zur Chronologischen, Ethnischen und Historischen Auswertbarkeit des Ostgermanischen Fundstoffs des 5. Jahrhunderts in Südosteuropa und Italien. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* Bd. 38 Nr. 2 (1991), 541–592.

BENINGER 1929 = Beninger, E.: Germanengräber von Laa an der Thaya (N.-Ö.). *Eisenzeit und Urgeschichte* VI. 143–145.

BARKÓCZI–SALAMON 1974/75 = Barkóczi L.–Salamon Á.: Das Gräberfeld von Szabadbattyán aus dem 5. Jahrhundert. *MittArchInst* 5. 1974/75 (1976), 89–111.

BÓNA 1971 = Bóna I.: *A népvándorlás kora Fejér megyében*. [Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig 5.] Székesfehérvár 1971.

BÓNA 1993 = Bóna I.: *A hunok és nagykirályaik*. Budapest, 1993.

BÓNA 2002a = Bóna I.: Barabás-Bagolyvár. In: *Gepidische Gräberfelder Am Theissgebiet I*. Szerk.: Bóna I.–Nagy M. [Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 1, Monumenta Gepidica] Budapest 2002, 17–22.

BÓNA 2002b = Bóna I.: Domoszló-Víztároló. In: *Gepidische Gräberfelder Am Theissgebiet I*. Szerk.: Bóna I.–Nagy M. [Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 1, Monumenta Gepidica] Budapest 2002, 27–29.

BÓNA–NAGY 2002 = Bóna I.–Nagy M.: Hódmezővásárhely-Kishomok. In: *Gepidische Gräberfelder Am Theissgebiet I*. Szerk.: Bóna I.–Nagy M. [Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 1, Monumenta Gepidica] Budapest 2002, 34–190.

B. TÓTH–WILHELM 2022 = B. Tóth Á.–Wilhelm G.: Gepida kori temető a Tiszaug-Országúti bevágás nevű lelőhelyen. In: *Átkelők a túlvilágra: Két gepida temető a Közép-Tisza mentén*. Szerk.: F. Kovács P. Szolnok 2022, 63–81.

B. TÓTH–WILHELM–HAJDRIK 2022 = B. Tóth Á.–Wilhelm G.–Hajdrik G.: Válogatás a tiszaugi gepida temető tárgyaiból. In: *Átkelők a túlvilágra: Két gepida temető a Közép-Tisza mentén*. Szerk.: F. Kovács P. Szolnok 2022, 161–227.

CRIȘAN–OPREANU 1991 = Crișan, I. H.–C. Opreanu: Un mormînt din secolul V e.n. de la Fîntînele. *Ephemeris Napocensis* 1 (1991/1), 113–126.

CSALLÁNY 1958 = Csallány D.: Hamvasztásos és csontvázaz hun temetkezések a Felső-Tisza vidékén. *HOMÉ* II. (1958), 83–99.

CSALLÁNY 1961 = Csallány D.: *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.)* [Archaeologia Hungarica Series Nova XXXVIII] Budapest 1961.

CSEH 2005 = Cseh J.: Tiszaföldvár–Érhalom, Patkós tanya. In: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II*. [Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae, Vol II. Monumenta Gepidica], Szerk.: Bóna I.–Garam É.–Vida T. Budapest 2005, 34–37.

DAX 1980 = Dax M.: Keleti germán női sírok Kapolcson. *VVMK* 15 (1980), 97–107.

DUMITRAȘCU 1983 = Dumitrașcu, S.: Podoabe și piese de îmbrăcăminte din mileniul I e.n. *Crisia* 13 (1983), 33–142.

GALLINA–STRAUB 2014 = Gallina Zs.–Straub P.: Fonyód-Vasúti-dűlő 2 (Mérnöki-telep) kora népvándorlás kori sírjai. In: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*. Szerk.: Anders A.–Balogh Cs.–Türk A. Budapest 2014, 213–235.

GÁBOR 1998 = Gábor O.: 5. századi sírok Kővágószőlős határában. *JPMÉ* 43 (1998), 131–140.

HAMPEL 1891 = Hampel J.: Népvándorláskori kincs Szabolcs-megyében. *ArchÉrt* 11 (1891), 91–92.

HARHOIU 1997 = Harhoiu, R.: *Die Frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*. [Archaeologia Romanica I] Bukarest 1997.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993 = Istvánovits E.–Kulcsár V.: Tükrök a császárkori és a kora népvándorlás kori barbár népeknél a Kárpát-medencében. *HOMÉ* 30-31 (1993), 9–58.

IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006 = Ivanišević, V.–Kazanski, M.–Mastykova, N.: *Les Nécropoles de Viminacium à l'époque des grandes migrations*. [Collège de France – Centre de Recherche D'Histoire et Civilisation de Byzance Monographies 22] Paris 2006.

JÓSA 1899 = Jósa A.: *A Szabolcsvármegyei múzeum ős-és középkori tárgyainak ismertetése*. Nyíregyháza 1899.

KISS 1981 = Kiss A.: Funde aus dem 5–6. Jh. im Gebiet von Brigetio. *FA* XXXII. (1981), 191–210.

KISS 1983 = Kiss A.: Die Skiren im Karpatenbecken, ihre Wohnsitze und ihre Materielle Hinterlassenschaft. *AAH* XXXV (1983), 95–131.

KOVRIG 1951 = Kovrig I.: A tiszalöki és a mádi lelet. *ArchÉrt* 78 (1951), 113–120.

KOVRIG 1959 = Kovrig I.: Nouvelles trouvailles du Vesiècle découvertes en Hongrie. *AAH* 10 (1959), 209–225.

LAKNER 1889 = Lakner A.: A csornai leletekről 1888–1889. *ArchÉrt* IX (1889), 263–271.

LEHÓCZKY 1908 = Lehóczky T.: A lévai és nagysárói leletekről. *ArchÉrt* XXVIII (1908), 422–424.

LEHÓCZKY 1912 = Lehóczky T.: *Adatok hazánk archeológiájához különös tekintettel Beregmegyére és környékére II*. Munkács 1912.

LESZIH 1939 = Leszih A.: Borsodmegyei szkíta leletek. *FA* I-II. 68–87.

LOVÁSZ 1999 = Lovász E.: Hun és Germán jellegű leletek Borsod megyében. *HOMÉ* 37 (1999), 237–265.

LOVÁSZ 2005 = Lovász E.: Mezőkövesd-Mocsolyás. In: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II*. [Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae, Vol II. Monumenta Gepidica], Szerk.: Bóna I.–Garam É.–Vida T. Budapest 2005, 50–54.

LŐRINCZY 2015 = Lőrinczy G.: Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez I. *NyJAMÉ* LVII (2015), 149–176.

LŐRINCZY 2022 = Lőrinczy G.: *A szegvár-oromdűlői temető és a Tiszántúl kora avar időszaka*. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia Vol. 25], Budapest–Szeged–Szentés 2022.

MIHÁLCZI-PÁLFI 2018 = Mihálcz-Pálfi A.: Hagyomány, átalakulás és innováció az 5. századi viseletben. *ArchÉrt* 143 (2018), 23–49.

MOZGAI ET AL. 2024 = Mozgai V.–Kulcsár V.–Borsódi M.–Horváth E.–Bajnóczi B.: *Reflecting the past–Material study of high-tin bronze mirrors from the Migration Period Carpathian Basin*. Poszter, 2024.

MRE = *Magyar Régészet az Ezredfordulón*. Főszerk.: Visy Zs. Budapest, 2003.

NAGY 1984 = Nagy M.: Az i. e. I.–i. sz. VI. század. In: *Hódmezővásárhely története a legrégebbi időktől a polgári forradalomig I*. Főszerk.: Nagy I. Hódmezővásárhely 1984, 189–228.

NAGY 1997 = Nagy M.: Szentes környéke az 1–6. században. Történeti vázlat és régészeti lelőhelykataszter. *MFMÉ StudArch* III (1997), 39–68.

NÉMETI 1967 = Németi I.: Descoperiri funerare din sec V. e.n. lînga Carei. *Acta Musei Nap.* IV. 499–509.

NOTHNAGEL 2008 = Nothnagel, M.: *Die völkerwanderungszeitlichen Bestattungen von Untersiebenbrunn, Niederösterreich*. Wien 2008.

NOWOTNY 2022 = Nowotny, E.: Die Herrin von Untersiebenbrunn–Repräsentations kultur de hunnenzeitlichen Oberschicht. In: *Reiternomaden in Europa, Hunnen, Awaren, Ungarn*. Wien 2022, 137–145.

PÁRDUCZ 1940 = Párducz M.: Bronz-, szkíta-, La Tène- és germánkori temető Hódmezővásárhely-Kishomokon. *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* 16 (1940), 79–94.

PÁRDUCZ 1959 = Párducz M.: Archäologische Beiträge zur Geischichte der Hunnenzeit in Ungarn. *AAH* 11, 309–398.

RAU 1926 = Rau, P.: Die Hügelgräber römischer Zeit an der unteren Wolga. *Mitteilungen des Zentral-museums der Aut. Soz. Räte-Republik der Wolgadeutschen* I/1–2. 1926 (1927), Pokrowsk 1927.

RÁCZ 2024 = Rác Zs.: *A Gepida Királyság peremén–5–6. századi temetők Hajdúnánás határából*. Kézirat, 2024.

SALAMON 1968 = Salamon Á.: Népvándorlás kori temetők Szekszárd-Palánkon. *A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Füzetei* 9.

SALAMON–BARKÓCZI 1978 = Salamon Á.–Barkóczy L.: Régészeti adatok Pannonia késő római periodizációjához (376–476). *ArchÉrt* 105, 189–205.

SÁGI 1984 = Sági K.: Az ötvöspusztai V. századi sír. *VMMK* 17 (1984), 81–91.

STADLER 1988 = Stadler, P.: Ostgermanische gräber. In: *Hunnen, Germanen und Awaren: Schätze der Völkerwanderungszeit*. 340–349.

SZABÓ 2009 = Szabó Á.: „A tükör a nő lelke” Koranépvándorlás kori nomád tükrök a Kárpát-medencében. Szakdolgozat, Szeged 2009.

SZENDREY 1928 = Szendrey Á.: A miszlai gót sírlelet. *ArchÉrt* XLII (1928), 222–225.

TEJRAL 1982 = Tejral, J.: *Morava na sklonu antiky* [Monumenta Archaeologica Tomus XIX]. Praha, 1982.

TOBIAS 2003 = Tobias, B.: *Awarenzeitliche Tascheninhalte und Gürtelhänge im Karpatenbecken* (Manuskript), Wien 2003.

UBL 1982 = Ubl, H.: Inventar eines germanischen Kindergrabes. In: *Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung*. Linz 1982, 484–485.

WERNER 1956 = Werner, J.: *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*. München 1956.